

2. Гончарова М. Л. Теоретичні засади реінжинірингу бізнес-процесів / М. Л. Гончарова, О. А. Розкошна // Економічні науки. - №5. - 2009. - С. 45-47.

3. Дяченко Т.О. Сучасні проблеми корпоративного управління в Україні // Формування ринкових відносин в Україні. - 2007. - №6 (73). - С. 71-75.

4. Ник Оболенски. Практический реинжиниринг бизнеса. Инструменты и методы для эффективного изменения. - М.: ЛОРИ, 2004. - 368 с.

5. Таранок Л. М. Науково-понятійний апарат реінжинірингу бізнес-процесів підприємства / Л. М. Таранок // Механізм регулювання економіки. - 2009. - № 4. - С. 97-104.

6. Токовенко В. Реформування процесів політичного керівництва та державного управління в контексті парадигми реінжинірингу / В. Токовенко // Вісник УАДУ. - 2002. - № 3. - С. 269-276.

6. Хаммер М. Реінжиніринг корпорації: Маніфест революції в бізнесі. Пер. с англ. / М. Хаммер, Д. Чампи. - М.: Манн, Иванов и Фербер, 2007. - 287 с.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

вання), патронат, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу. У цій статті ми розглядаємо перші три форми.

➤ Різні аспекти функціонування сімейних форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування в останні роки досліджували у своїх працях: Г. Бевз, О. Безпалько, Р. Вайнола, Г. Голубчик, А. Капська, Т. Тищенко (опіка та піклування), Г. Бевз, О. Горчакова, А. Капська, О. Лисенко (усиновлення), Л. Зілковська, Л. Міхєєва, С. Фурса, Ю. Черновалюк (патронат над дітьми).

➤ Однак державно-управлінський аспект функціонування та розвитку таких сімейних форм влаштування дітей-сиріт, дітей позбавлених батьківського піклування, як усиновлення, опіка та піклування, патронат цієї проблеми є малодослідженим.

Мета

➤ Метою статті є розкриття понять: «усиновлення», «опіка та піклування», «патронат над дітьми» та визначення концептуальних проблем розвитку усиновлення, опіки та піклування, патронату, як сімейних форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Виклад основного матеріалу

➤ Пріоритетною формою сімейного влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, яка найбільше враховує інтереси та потреби дітей є усиновлення. У науковій літературі: під «усиновленням» розуміють «оформлене спеціальним юридичним актом прийняття в сім'ю неповнолітньої дитини на правах сина чи дочки» [19, с. 478]. Усиновлена дитина втрачає статус дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування. Дитина виховується в сім'ї, яка її усиновила на правах рідної дитини і відповідно має право на житло та майно батьків (усиновлювачів). Всі обов'язки щодо виховання і розвитку усиновленої дитини переходить від держави до сім'ї, а між батьками та дитиною виникають взаємні права та обов'язки, які передбачені Сімейним кодексом України (від 10.01.2002 р. № 2947-III) [2].

За даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту станом на 01.01.2009 р. на централізованому обліку перебувало 32 163 ос. дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які можуть бути усиновлені. Значно меншою, порівняно із чисельністю дітей, які можуть бути усиновлені, є чисельність громадян країни, які бажають усиновити дитину. За оперативними даними служб у справах дітей станом на 01.01.2009 р. на обліку кандидатів в усиновлювачі перебувало 1 236 сімей [12, с. 59].

Звернемо увагу на результати соціологічного дослідження «Вивчення громадської думки щодо реалізації права дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування на сімейне виховання», проведеного у 2008 р. Державним департаментом з усиновлення та захисту прав дітей спільно з організаціями «Родина для дитини» та «Holt International». Майже третина українців – 28% висловлюють готовність виховувати дітей у власних сім'ях, однак, з них лише 8% хотіли б усиновити дитину [12, с. 60]. Тобто, готовність взяти в сім'ю дитину-сироту чи дитину, позбавлену батьківського піклування є достатньо високою, проте планує це зробити досить мало осіб. Як засвідчили результати дослідження, основними перепонами у прийнятті рішення про усиновлення дитини є: наявність власних дітей і відсутність можливості щодо усиновлення інших дітей – 50%; вік – 39%; недостатня фінансова підтримка з боку держави – 29%;

УДК 347.639

Людмила Кривачук

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ОКРЕМИХ СІМЕЙНИХ ФОРМ ВЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ І ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ В УКРАЇНІ (усиновлення, опіка та піклування, патронат)

У статті досліджено деякі сімейні форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. З'ясовано сутність понять: «усиновлення», «опіка та піклування», «патронат над дітьми». Визначено концептуальні проблеми та особливості розвитку й функціонування зазначених інституцій.

Ключові слова: усиновлення, опіка та піклування, патронат над дітьми.

Постановка проблеми

➤ Право дитини жити і виховуватись у сім'ї є одним із найважливіших її прав. Сімейне влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування дає можливість забезпечити їх нормальний фізичний, моральний, інтелектуальний та соціальний розвиток, дає змогу їм стати повноцінними членами суспільства. В Україні, станом на 01.01.2010 р. чисельність дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування становила 100 787 ос. [13, с. 17].

Турбота про дітей, забезпечення їхнього добробуту і безпеки є одним з найбільш важливих завдань суспільства, яке дбає про своє майбутнє, оскільки діти є гарантом самозбереження нації та її подальшого розвитку, тому пріоритетним та стратегічним напрямом державної політики щодо дітей є розвиток сімейних форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, якими є: усиновлення, опіка (піклу-

© Кривачук Л.Ф., 2011.

стан здоров'я – 13%; чоловік (дружина) не згоден на усиновлення – 10%; відсутність власної сім'ї – 10%; небажання займатися вихованням дітей – 9%; складність оформлення документів на усиновлення – 7%; брак інформації про усиновлення – 4%; погане ставлення до дітей, що перебувають в інтернатних закладах – 3% [12, с. 61].

Враховуючи важливість і необхідність державної підтримки розвитку національного усиновлення та суспільну значущість усиновлення в забезпеченні права кожної дитини на виховання в сім'ї, Указом Президента України «Про день усиновлення» (від 27.11.2008 р. № 1088/2008) встановлено свято – День усиновлення, яке щорічно відзначається 30 вересня [5], а 2008 рік був оголошений Роком підтримки національного усиновлення та інших форм сімейного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [6].

З метою посилення суспільної уваги до вирішення проблем дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування та створення умов для реалізації права дитини на виховання в сім'ї, у 2008 році запроваджено новий порядок державного контролю за умовами проживання і виховання усиновлених дітей. Відповідно до «Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 08.10.2008 р. № 905, служба у справах дітей за місцем проживання усиновлювачів щороку протягом перших трьох років після усиновлення дитини перевіряє умови її проживання та виховання, у подальшому – один раз на три роки до досягнення дитиною вісімнадцяти років. У разі виявлення фактів порушення прав дитини, служба у справах дітей протягом місяця вживає заходи щодо їх усунення. Якщо протягом місяця не вдається усунути причини, що призводять до порушення прав дитини, усиновлення скасовується або усиновлювачі позбавляються батьківських прав [8].

У цьому контексті варто звернути увагу на проблему повернення усиновлених дітей. Як типову причину повернення усиновлених дітей за результатами соціологічного дослідження «Ефективність родинних форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» називають відсутність підготовки батьків до усиновлення, у зв'язку з чим, дитина не виправдовує сподівань батьків, виникає психологічна несумісність, відбувається загострення стосунків, зникає взаєморозуміння, що спричиняє негативну поведінку дитини та втрату батьками контролю над вихованцем [14].

Зазначимо, що із зміною у 2008 р. порядку контролю з боку держави за умовами виховання й розвитку усиновлених дітей, постає необхідність у визначенні критеріїв та розробки механізму проведення перевірки сімей, які всиновили дитину.

Одним із ключових питань, яке впливає на сучасну практику всиновлення є наявність таємниці всиновлення. Ця особливість є специфічною для країн пострадянського простору, проте вона не відповідає сучасному світогляду і слугує бар'єром для прозорості та ефективності практики всиновлення. Зокрема, вона суперечить Конвенції ООН про права дитини в частині щодо збереження дитиною своєї індивідуальності, включаючи громадянство, ім'я та сімейні зв'язки, а також право, наскільки це можливо, знати своїх батьків [1].

Усиновити найчастіше хочуть маленьку дитину, щоб вона відчувала себе народженою в цій родині і не мала сумнівів щодо свого походження. Дослідження зафіксували прагнення усиновлювачів максимально наблизити

дитину до свого генетичного коріння, усуваючи будь-які докази на користь іншого, засобом заміни ідентифікаційних даних дитини (прізвища, імені, її дати народження та її біологічних батьків), місця попереднього проживання родини та роботи її членів, вдаючись до імітації вагітності, зміни місця проживання тощо. Такі дії створюють тайну в сім'ї, що негативно може позначитися на розвитку дитини.

На думку О. Горчакової, О. Лисенко, необхідність дотримання усиновлювачами таємниці усиновлення має такі наслідки:

- батьки стикаються з проблемами страху перед розкриттям таємниці; страху появи біологічних батьків, їх контакту з дитиною; переживають стрес через необхідність змінювати місце проживання, імітувати вагітність; стикаються з проблемами в стосунках із дитиною, що пов'язані як із прихованням факту всиновлення, так і з незапланованим його розкриттям; неможливістю звертатися по допомогу та отримувати її;
- для держави ускладнюється процес моніторингу подальшої долі усиновлених дітей, через це моніторинг відбувається на неналежному рівні та не відповідає вимогам, встановленим законодавством;
- ускладнюється впровадження послуг, програм супроводу для батьків-усиновлювачів, пільг для цієї категорії сімей;
- таємниця робить увесь процес усиновлення закритим від суспільного контролю, не сприяє забезпеченню належної професійності фахівців, які працюють з усиновителями та може породжувати зловживання в цій сфері;
- закритість процесу всиновлення звужує доступ недержавних організацій до надання послуг цій категорії сімей [11, с. 57].

Аналіз статистичних даних щодо міждержавного та національного усиновлення показує, що у 2006 р. докорінно змінилася тенденція попередніх років щодо усиновлення. До 2006 р. переважало міждержавне усиновлення, а з 2006 р. – збільшилася кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, усиновлених громадянами України (національне усиновлення: 2005 р. – 1 419 ос.; 2006 р. – 1 477 ос.; 2007 р. – 1 784 ос.; 2008 р. – 2 066 ос.; 2009 р. – 2 374 ос.; міждержавне усиновлення: 2005 р. – 2 110 ос.; 2006 р. – 1 092 ос.; 2007 р. – 1 670 ос.; 2008 р. – 1 587 ос.; 2009 р. – 1 428 ос.) [12, с. 67].

Актуальним є питання забезпечення прав усиновлених дітей, що проживають за кордоном. Механізмом, що регулює на міжнародному рівні процес усиновлення, є Гаазька конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі усиновлення. Однак сьогодні в Україні є певне неприйняття положень Гаазької конвенції, обумовлене тим, що Конвенція є складовою приватного права, можливістю залучення до процесу усиновлення неприбуткових агентств, запровадження гонорару з усиновлення тощо [12, с. 69].

З приводу міжнародного усиновлення існує декілька точок зору, від цілковитого заперечення такої практики до позитивної підтримки. За результатами соціологічного дослідження «Ефективність родинних форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» на запитання «Останніми роками збільшується кількість українських дітей-сиріт, усиновлених іноземцями. Ваше особисте ставлення до міжнародного усиновлення?» отримано такі відповіді: 35% – позитивне, оскільки наша держава не гарантує таким дітям

достатню підтримку і захист; 34% – цілком позитивне, оскільки дає можливість таким дітям знайти родину; 18% – негативне, дітей використовують з корисливою чи злочинною метою; 6% – негативне, це послаблення українського генофонду; 4% – мені байдуже [15, с. 45-46]. Як бачимо дві третини респондентів цілком позитивно оцінюють практику міжнародного усиновлення.

Найбільш поширеною формою сімейного влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування є опіка та піклування. За даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту станом на 01.01.2010 р. під опікою та піклуванням перебувало 63 154 ос. дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (62% від загальної кількості дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування), станом на 01.01.2009 р. – 62 965 ос. (61%) [13, с. 97-98].

Термін «опіка та піклування» передбачає делегування дорослій особі певних функцій догляду за недієздатною особою, зокрема дитиною. Набуття дитиною ознак дієздатності є поступовим процесом і співвідноситься з її віком. Згідно з правовими нормами, малолітня дитина до 14 років визнається недієздатною, над нею встановлюється опіка, а неповнолітня дитина старше 14 років – частково дієздатною, і тому потребує піклування. Міри обмеження дієздатності малолітньої та неповнолітньої особи встановлено ст.ст. 30–32 Цивільного кодексу України (від 16.01.2003 р. № 435-IV) [3; 16]. У гл. 19 Сімейного кодексу України (від 10.01.2002 р. № 2947-III) зазначено, що «опіка встановлюється над дитиною, яка не досягла 14 років», а піклування над дитиною у віці від 14 до 18 років» [2].

З метою повноцінного розвитку дитини при встановленні опіки та піклування правовий зв'язок дитини з біологічними батьками та близькими родичами не припиняється. Ця обставина значно спрощує умови передачі дитини під опіку (піклування), робить таку форму влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування більш доступною для створення оптимальних умов виховання в сім'ї. Опікуни, як правило, обираються із осіб, близьких підопічному. Такий підхід має історично сформовані традиції та виражений характер, розрахований на збереження дитиною наявних родинних зв'язків [9, с. 55].

Питання влаштування та утримання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування покладено на органи опіки та піклування. Загальні положення про опіку та піклування викладені в Цивільному кодексі України (від 16.01.2003 р. № 435-IV) [4], а спеціальні положення щодо опіки та піклування стосовно дітей визначені в Сімейному кодексі України (від 10.01.2002 р. № 2947-III) [2] та в Законі України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (від 13.01.2005 р. № 2342-VI) [4].

З 2008 р. розпочався процес навчання кандидатів в опікуни і піклувальники. Необхідність проходження такої підготовки кандидатів в опікуни або піклувальники виникає тоді, коли вони не є родичами дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування і дитина не проживає в їх родині. Це законодавчо визначено ст. 14 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (від 13.01.2005 р. № 2342-IV) [4] та п. 39 «Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини» (Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 р. № 866) [7].

Станом на 01.01.2010 р. соціальними послугами центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді було охоплено 21 511 ос. (34%) з числа дітей, які перебували під опікою та піклуванням. Найбільш поширеними видами послуг були: надання допомоги в оформленні (відновленні) документів (2 783 ос.), отриманні реєстрації (356 ос.), налагодженні (відновленні) соціальних зв'язків (5 827 ос.), влаштуванні на навчання (1864 ос.) тощо [13, с. 97].

Однією із сімейних форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування є патронат над дітьми. Патронат походить від латинського слова «patronatus», що у Стародавньому Римі означало форму покровительства (одержання землі, захист у суді тощо), опіку тощо [18, с. 660]. В Україні найбільш поширеним патронат був у повоєнні роки, коли з'явилася нова хвиля бездоглядних і безпритульних дітей та дітей-сиріт, а держава була неспроможна охопити цих дітей дитячими закладами. Патронат функціонував на підставі договору з відділом охорони здоров'я (для дітей від 0 до 4 років) та з відділом освіти (для дітей від 4 до 18 років). Але з часом патронат починає зникати у зв'язку з неможливістю держави надавати матеріальну допомогу патронатній сім'ї, і патронат почав ідентифікуватися з опікою (піклуванням) [16, с. 475; 20, с. 110].

У сучасній Україні нормативно-правові основи патронату вперше було введено на законодавчому рівні у Сімейному кодексі України (від 10.01.2002 р. № 2947-III), зокрема у гл. 5 «Патронат над дітьми», але не визначено термін «патронат над дітьми» [2; 18].

Окремі науковці, зокрема, Черновалюк Ю.Ю. дає таке визначення зазначеного терміну, а саме: «патронат над дітьми» – це «одна із форм (альтернативна форма) влаштування дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування на виховання в сім'ю іншої особи (патронатного вихователя) за плату» [21, с. 135]. На думку Бевз Г.М., «патронатне виховання ще немає в Україні свого практичного застосування, проте у правовому порядку передбачає виконання функцій догляду за дітьми на платній основі» [10, с. 71].

Звернемо увагу, що у гл. 20 Сімейного кодексу України (від 10.01.2002 р. № 2947-III) зазначено, що орган опіки та піклування передає дитину, яка є дитиною-сиротою чи дитиною, позбавленою батьківського піклування, на виховання у сім'ю іншої особи (патронатного вихователя) до досягнення дитиною повноліття, за плату відповідно до укладеного договору про патронат [2]. Однак жодним нормативно-правовим актом не дано визначення термінів: «патронат над дітьми», «патронатний вихователь», не врегульовано питання оплати, зокрема розмір оплати (або орієнтовні межі цього розміру), джерело коштів, з якого буде здійснюватися оплата, періодичність виплат тощо.

Вважаємо, що «патронат над дітьми» доцільно включити до ст. 6 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (від 13.01.2005 р. № 2342-IV) [4], де визначено форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, як одну із таких форм. А також, на нашу думку, керуючись п. 31 («Влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування» (тимчасове влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування)) «Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини» (Постанова Кабінету Міністрів України від

24.09.2008 р. № 866) [7], «патронат над дітьми» можна розглядати як форму тимчасового влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування та внести відповідні зміни у п. 31 названого нормативно-правового акта.

Окрім того, вважаємо, що «патронат над дітьми» необхідно розглядати, як ефективну форму сімейного влаштування дітей трудових мігрантів. Статистика свідчить, що лише 6% заробітчан не мають дітей. Більшість мігрантів мають двох і більше дітей. Це означає, якщо Україну покинуло 7 млн заробітчан, то без батьківського піклування залишилося 7–9 млн дітей. Головна проблема таких дітей у тому, що, залишені без батьків, вони озлоблюються, стають агресивними, прогулюють уроки, заводять сумнівних друзів, що часто призводить до формування девіантної поведінки дітей. Соціологічні дослідження свідчать, що кількість дітей-заробітчан із різними життєвими труднощами значно зростає [17, с. 218–219].

Таким чином, охорона дитинства, створення необхідних умов для всебічного розвитку особистості дитини – пріоритетне завдання будь-якого суспільства. Особливо це стосується дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Тому важливим завданням органів державної влади та місцевого самоврядування є створення та забезпечення сприятливих умов для розвитку сімейних форм виховання дітей цієї категорії. До концептуальних проблем розвитку сімейних форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні (усиновлення, опіка та піклування, патронат) відносимо: повернення усиновлених дітей, усиновлення переважно дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, таємниця усиновлення, відсутність механізму перевірки сімей, які усиновили дитину (у т.ч. міждержавне усиновлення), недостатнє фінансування програм підготовки кандидатів в опікуни та піклувальники, обмежене кадрове та транспортне забезпечення центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у сільській місцевості для здійснення соціального супроводу, відсутність дієвого нормативно-правового механізму функціонування патронату над дітьми.

Література.

1. Конвенція ООН про права дитини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Сімейний кодекс України (від 10.01.2002 р. № 2947-III) (із змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Цивільний кодекс України (від 16.01.2003 р. № 435-IV) (із змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціально-правового захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (від 13.01.2005 р. № 2342-IV) (із змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Указ Президента України «Про день усиновлення» (від 27.11.2008 р. № 1088/2008) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
6. Указ Президента України «Про проведення в Україні у 2008 р. Року підтримки національного усиновлення та інших форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (від 11.12.2007 р. № 1205/2007) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
7. Постанова Кабінету Міністрів України «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із за-

хистом прав дитини» (від 24.09.2008 р. № 866) (із змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

8. Постанова Кабінету Міністрів України «Порядок провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» (від 08.10.2008 р. № 905) (із змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

9. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи: [модульний курс дистанційного навчання] / А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола; [заг. ред. А. Й. Капської]. – К., 2002. – 164 с.

10. Бевз Г.М. Ідентифікація термінів державної системи опіки над дітьми в Польщі та Україні / Бевз Г.М. // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2009. – № 2 – С. 66–78.

11. Горчакова О., Лисенко О. Таємниця всиновлення та її вплив на сучасну практику всиновлення в Україні / Горчакова О., Лисенко О. // Соціальна політика і соціальна робота. – 2005. – № 4. – С. 46–58.

12. Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2008 року «Реалізація права дитини на виховання в сім'ї». – К. : Держ. інст. розв. сім'ї та молоді, 2009. – 209 с.

13. Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2009 року «Забезпечення рівних можливостей та прав дітей в умовах зростання ризиків бідності населення». – К. : Державний інститут розвитку сім'ї та молоді, 2010. – 149 с.

14. Ефективність родинних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: результати дослідження. – К. : Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2004.

15. П'єша І. В., Комарова Н. М. Інформованість громадян України щодо причин та наслідків соціального сирітства / П'єша І. В., Комарова Н. М. // Український соціум. – 2004. – № 2(4). – С. 40–51

16. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України : [науково-практичний коментар] / Ромовська З. В. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 532 с.

17. Рюль В. О. Особливості соціалізації дітей трудових мігрантів у суспільстві, що трансформується / Рюль В.О. // Нова парадигма. – 2010. – Вип. 90. – С. 217–229.

18. Сімейний кодекс України : [науково-практичний коментар] / [за ред. С. Я. Фурси]. – К. : Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2008.

19. Соціальна робота : [короткий енциклопедичний словник]. – К. : ДЦССМ, 2002. – 536 с.

20. Стасюк Г. Охорона дітей, позбавлених батьківського піклування в історичному розвитку / Стасюк Г. // Право України. – 2005. – № 3.

21. Черновалюк Ю. Ю. Патронат як форма сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування за законодавством України / Черновалюк Ю. Ю. // Університетські записки Хмельницького університету управління та права. – 2009. – № 1. – С. 134–138.